КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ФИЛОСОФИЯ ЖАНА САЯСИЙ - УКУКТУК ИЗИЛДЪЪЛЪР ИНСТИТУТУ

Кол жазма укугунда

УДК:316.35(575.2)(043.3)

Жунушова Г\лкайыр Мырзабековна

Кыргыз адабий сынынын ън\г\ш\нъ эстетико-философиялык анализ

pdfelement

Адистиги: 09.00.11. – социалдык философия

Философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу \ч\н жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Бишкек - 2013

Иш Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер академиясынын Философия жана саясий-укуктук изилдъълър Институтунун социалдык философия, эстетика жана этитка бъл\м\ндъ аткарылды.

Илимий жетекчи: философия илимдеринин доктору, профессор Т.А.Аскаров

Расмий оппоненттер: философия илимдеринин доктору, профессор М.М. Эдилова.

философия илимдеринин кандидаты Алымкулов З.

Жетектъъч\ мекеме:

Диссертациялык иш 2014-жылдын «-------- « -------------саат--------- Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер академиясынын Философия жана саясий-укуктук изилдъълър Институтунун философия илимдери боюнча докторлук (кандидаттык) диссертацияларды коргоочу Д. 09.11.027. диссертациялык кеёештин жыйынында корголот.

pdfelement

Дареги: Бишкек шаары, Чуй проспектиси, 265-а

Диссертация менен КР УИА Борбордук илимий китепканасында таанышууга болот. Дареги: Бишкек шаары, Чуй проспектиси, 265-а.

Автореферат 2014-жылдын «-----» ------------- таркатылды.

диссертациялык кеёештин окумуштуу катчысы, философия илимдеринин доктору Стамова Р.Д.

Иштин жалпы м\нъздъмъс\

Теманын актуалдуулугу. Тарыхый ън\г\\ жолунда адам баласы объективд\\ д\йнън\ таанып бил\\ \ч\н коомдук аё-сезимдин ар кандай формаларын иштеп чыккан. Алардын ичинен адабият болумуштун чыныгы реалдуулуктарын къркъм чагылдырып интерпретациялоо жагынан аё-сезимдин башка формаларынын айрымаланып турут. Адам баласы байыркы замандан бери эле ъз\нъ руханий азык издеп, коодукка, сулуулукка умтулуп келген. Коом \ч\н адабият менен искусствонун ээлеген орду канчалык маанил\\ экендигин айтпаса да т\ш\н\кт\\. Къркъм адабияттын кеёири социалдык чъйръгъ таралышы сынга болгон муктаждыкты жаратты.

Адабий сын коомдук ан сезимдин ъзгъчъ жана спецификалуу формасы жана чыгармачылык ишмерд\\л\к катары байыркы доорлордон бери адабияттын ън\г\ш\ндъ интенсивд\\ таасир кърсъткън. Сын ъз доорунун къркъм адабий дъълъттър\нъ баа берип, ийгилик же кемчиликтерин кърсът\\ менен маданият системасындагы ордун аныктайт. Ошондой эле ал чыгармачыл интеллигенциянын да, адабий чыгармаларды кабылдоочулардын да къркъм-эстетикалык сезимдеринин ън\г\\с\нъ жана жаёыланып турушуна ъбългъ т\згън. Объективд\\ сын коомду маданий-эстетикалык баалуулугу тъмън искусстводон, сапатсыз чыгармалардан сактап, алар менен к\ръш\\ вазийпасына ээ. А.С. Пушкиндин съз\ менен айта турган болсок «сын адабият жана искусстводо чыгармаларындагы асылдык менен кемчиликтерди кърсът\\ч\ илим». Сындын милдети чыныгы чыгармачылык менен искусствону жалгандан айрымалоо жана акыркылары менен к\ръш\\ болуп саналат. Сын коомдун маданий, къркъм-эстетикалык турмушунда маанил\\ функционалдык милдеттерди аткарып келген. Ал къркъм процессти изилдеп адабияттын же жалпы эле маданияттын ъс\ш\нъ ъз салымын кошо турган ъз\нчъ методологиялык принциптери бар кър\н\ш. Сын таанып бил\\ч\л\к касиетке гана ээ болбостон, ал адабият менен окурмандын ортосун байланыштырып да турат, б.а. ал окурманга чыгарманы тереё т\ш\н\\гъ жардам берсе, жазуучуга жаёы къркъм ачылыштарды жасоого, чыгармачыл эрудициясынын ъс\ш\нъ къмъктъшът. [К.Даутов. Адабий сын кантип жаралган – Б. 2002.12б.]

Чыныгы профессионал сын коомду, рухий жардылануудан, аё сезимдин жакырдануусунан сактайт. Анткени чыныгы искусствону кабылдаган адамдардын руханий д\йнъс\ тазаланып, асылдыкка, коодукка, къркъмд\ккъ умтулат. Руханий д\йнъдъг\ катарсистин ж\р\ш\ субъектинин баалуулук, сулуулук системасынын калыптанышына оё таасирин тийгизет. Ал эми инсандын эстетикалык сезими канчалык к\чт\\ ън\ксъ, анын жан д\йнъс\ ошончолук бай жана мазмундуу, интеллекти жогору болмокчу. Сындын аксиологиялык мани - маёызы да ушунда.

Кыргыз адабий сынынын илимий-теориялык жана эстетикалык жактан ъс\п жетилиши бул тарыхый процесс экендиги анык. Ал совет бийлигинин жылдарында гана пайда болуп, кийинчерээк союздук аренага чыккан улуттук адабий сындын деёгээлине кътър\лд\. Жетимиш жылдан ашуун тарыхы бар сын илими ън\г\\ жолунда къп кыйынчылыктарды жана ийгиликтерди башынан кечирди. Союздук адабий процесстин тутумунда болгондуктан жалпы совет адабиятындагы илимий - теориялык жана методологиялык тенденциялар, агымдар улуттук адабий сынга олуттуу таасирин тийгизген. Ал эми квалификациялуу сынчылардын ишмердиги, улуттук адабиятыбыздын къркъм - эстетикалык деёгээлинин жогорулашына алып келген. Натыйжада кыргыз адабияты союздук аренага чыгып, жалпы маданият системасында ъз изин калтыра алды.

Демек улуттук адабий сын илиминин жаралышын, анын динамикасын, ой ж\г\рт\\н\н, таанып бил\\н\н жана чыгармачылык ишмерд\\л\кт\н спецификалуу формасы катары жетилишин, ън\г\ш\н аныктаган негизги факторлорун тарыхый типологиялык жактан изилдъъ зарыл маселе. Профессиналдык сындын кыргыз адабиятынын, маданиятынын т\з\\дъ аткарган милдеттерин, анын натыйжаларын, къркъм аё-сезимди ън\кт\р\\дъг\ ролун, коомдун интеллектуалдык жана эстетикалык жактан жаёылануусундагы аксиологиялык маанисин философиялык рефлексиянын деёгээлинде системалуу изилдъъ теманын актуалдуулугун шарттайт.

Диссертациянын темасынын илимий программалар жана негизги илим изилдъъ иштери менен байланышы. Диссертациянын темасы КР УИАнын ФжСУИИнун тематикалык планына кирет.

Диссертациянын теориялык-методологиялык негиздери

Изилдъъ процессинде илимий таанып бил\\н\н системалык, тарыхый-салыштырмалык жана логикалык, цивилизациялык-маданият таанучулук методдору колдонулду. Илимий иште адабий сын тууралуу жазылган чет ълкъл\к жана ата мекендик окумуштулардын философиялык, эстетикалык, маданият жана адабият таануучулук эмгектери колдонулду.

Диссертациялык иштин объектиси кыргыз адабий сынынын социалдык–философиялык табияты болуп саналат. **Изилдъън\н предмети** адабий сындын онтологиялык, аксиологиялык жана эстетикалык ъзгъчъл\ктър\ эсептелет.

Изилдъън\н максаты жана милдеттери. Кыргыз адабий сынын динамикасын, анын къркъм маданияттын системасындагы аксиологиялык маанисин, функциясын жана эстетикалык табитти калыптандыруудагы, ън\кт\р\\дъг\ ордун концептуалдуу талдоо диссертациялык иштин негизги максаты болот.

Белгиленген максатка ылайык тъмъндъг\ милдеттер коюлду:

- адабий сындын генезисин жана эволюциясын, аксиологиялык, функционалдык маанилерин философиялык талдоо;
- эстетикалык табит категориясынын философиялык маёызын ачып кърсът\\ жана табиттин жаралуусунда сындын ролун иликтъъ;

pdfelement

- сынчылдык ънърд\н акындар поэзиясынын классикалык доорунда маданий кубулуш катары эволюциялык ъс\\н\н жаёы этабына ъткънд\г\н кърсът\\;

- советтик мейкиндиктеги профессионал сындын динамикасын жана анын улуттук маданиятка, айрыкча адабиятка тийгизген таасирин жана натыйжаларын изилдъъ;

- Ааламдашуу, ъзгъчъ модернизацияланышуу процессинде адабиятта жеёил-желпи м\нъзд\г\ чыгармалардын жаралышынын себебин жалпы маданий процесстердин контекстинде талдоого алуу;

Изилдъън\н илимий жаёылыгы. Кыргыз адабий сынынын ън\г\ш\нъ алгачкы жолу концептуалдуу философиялык-эстетикалык талдоонун ж\рг\з\л\ш\ диссертациялык иштин илимий жаёылыгы болуп саналат. Тактап айтканда:

- адабий сындын эволюциялык табияты философиялык рефлексиянын деёгээлинде изилденди.

-«эстетикалык табит» категориясынын калаптанышында жана ърч\ш\ндъ адабий сындын ролу аныкталды.

- акындар поэзиясынын кыргыз маданиятындагы феноменалдык кубулуш гана болбостон, сынчылдык ънърд\н жаралышына, ън\г\ш\нъ зарыл жагдайларды т\згънд\г\ интерпретацияланды.

- совет доорундагы профессинал сындын коомдун ъзгъчъ интеллектуалдуу к\ч кубатка ээ формасы катары улуттун руханий баалуулуктарынын ъс\ш\ндъ жана байышына тийгизген таасири иликтенди.

- ааламдашуу процессинин контекстиндеги массалык маданияттын ън\г\ш\ жана интеграциялык процесстердин ж\р\ш\ндъ рухий баалуулук т\ш\н\ктър\н\н трансформацияланышы иликтенди.

pdfelement

Коргоого сунушталган негизги жоболор. Кыргыз адабий сынынын генезисин жана ън\г\\ эволюциясын концептуалдуу социалдык философиялык жана эстетикалык жактан талдоо тъмънк\ илимий-теориялык жоболору белгилъъгъ м\мк\нч\л\к берет:

1. Адабий сындын генезисин жана эволюциясын изилдъъдъг\ чет ълкъл\к эстетиктердин жана адабият таануу илиминин ък\лдър\н\н эмгектери чоё салым кошту. Анткени сын илим катары дал ушул европа элдеринде жана орус адабиятында жаралган. Алар кыргыз адабий сынын иликтъъ \ч\н методологиялык ыкма жана зарыл илимий-теориялык, эмпирикалык материал болуп берди жана бул багытта кыргыз адабият таануучулары да бир топ натыйжалуу изилдъълърд\\ ж\рг\згънд\г\ белгил\\. Бирок ошондой болсо да, адабий сынды философиялык-эстетикалык илимий ъё\ттън кароо колго алынган эмес.

2. Эстетикалык табит ар бир адамга табият тарабынан ар кандай деёгээлде берилет, бирок жакшы табит ъз\нън ъз\ жаралбайт, аны калыптандыруу зарыл. Белгил\\ латын макалында «бирън\н табитин талашпоо керек» делет, бирок бул жекече бир турмуштук маселелерге байланыштуу айтылат, ал эми искусство, адабият маселесинде табитти талашуу зарыл, анткени талаштан

тактык жаралат эмеспи. Инсандын эстетикалык табитинин калыптанышында сын илиминин мааниси зор. Коомчулук канчалык сапатсыз, эстетикалык баасы тъмън кърkъм чыгарманы кабыл алса табит бузулат же ошого жараша калыптанары шексиз. Сындын милдети - чыныгы чыгарманы жалгандан айрымалоо, учурдун кърkъм дъълъттър\нъ баа бер\\ жана окурманга жакшы чыгарма жън\ндъ информацияны жеткир\\, аны пропагандалоо, эстетикалык баалуулугу бар, олуттуу адабий чыгармаларды тандап окууга \йрът\\. Ошондо гана инсан эстетикалык коoздукту, сулуулукту баалай алат. Демек сын кърkъм туундуларды жаратуучулардын (акын, жазуучу, с\рътч\ ж.б.) калемин чыйралтып интеллектуалдык потенциалын жогорулатса, кърkъм чыгармаларды кабыл алуучулардын эстетикалык табитинин калыптанышына олуттуу таасир тийгизет.

3. Элдик сынчылдык ънър акындар поэзиясында ыраатуу ън\г\п, прогрессивд\\ кадам таштап ички динамикалуу ън\г\\н\н жаёы баскычына чыкты. Бардык рухий дъълъттърд\н баалоочусу жалпы эл болгон, б.а. сын коллективд\\ аё-сезимдин туундусу болсо, кийинчерек тигил же бул поэтикалык чыгармага, анын авторуна баа берип, объективд\\ пикир т\з\\ч\ конкретт\\, реалдуу адамдар маселен, тъкмъ акындар болуп калды. Коллективд\\ ой ж\г\рт\\дън индивидуалдуу ой ж\г\рт\\ баскычына кътър\лд\. Тъкмъ акындар бири-биринин чыгармачылык дараметине, талантына жараша баа беришип сын айтышкан. Ошентип акындар бир эле кезекте сынчылдык функцияны да аткарышкандыгы белгил\\. Бул этапта сын теориялык жалпылоо, категория формасында болбосо дагы, оозеки поэтикалык баяндоо жолу менен ън\кт\.

4. Коомдук-экономикалык, социалдык-маданий ън\г\ш\ жагынан алдыда турган советтик т\з\л\шт\н курамына кир\\ кыргыздардын жашоо турмушуна радикалдуу ъзгър\\лърд\\ алып келди. Илимий-техникалык прогресс, индустриялашуу, тездетилген урбанизациялашуу менен коомдун трансформацияланышы мурдагы къчмън элдин аё сезимине жашоо образына, рухий баалуулуктарында жаёылануунy алып келди. Улуттук илимдин баардык т\р\ жаралды, демек, профессионал сын жана адабият таануу илими да ън\г\п коомдук аё сезимдин ъзгъчъ формасы катары калыптанды. Натыйжада адабий сын негизинен кърkъм маданиятынын ън\г\\с\ндъ зор салым кошо алды.

5. Ааламдашуу процесси да кыргыз маданиятында бир топ ъзгър\\л\рд\ алып келди. Информациялык системага кабылуу менен салттуу коомдо интеграциялык процесстер тездик менен ж\р\\дъ. Башка улуттардын маданияты салттуу маданиятыбызга жана адабиятыбызга с\ёг\п кирип ъз таасирин тийгизип жатат. Массалык маданият коомго болуп кърбъгъндъй масштабда жана ътъ тездик менен жайылууда. Бул улуттун кърkъм аё сезимин ъгърт\п эстетикалык баалоо принциптерине таасир бер\\дъ. Кунарсыз, жарды, жеёил-желпи м\нъздъг\ кърkъм продуктуларды **эстетизациялоо** аракети ж\р\\дъ. Натыйжада «жаёы рухий баалуулуктар», «жаёы эстетика» жаралып жатат. Маданият къё\л ачуунун куралы болуп

pdfelement

калды. Ааламдашуу шартында искусство, маданият да мезгилдин жана коомдук-тарыхый процесстерге жараша ыёгайлашууда. Сын илими да жалгыз мындай зор процесске каршы туралбасы да айдан ачык. Демек, биздин оюубузча, сындын актуалдуулугун жогорулатуу керек. Мурдагыдай сындын элегинен ъткър\п турган **көркъм кеёештин** функциясын жандандыруу зарыл. Сын массалык продукциялардын жакшы жаманын иргеп кабыл алууга тарбиялай алмакчы. Бул \ч\н сындын газета-журналдар аркылуу байма-бай чыгып турушу абдан эффективд\\ натыйжа бермекчи. Чыныгы искусство гана коомдун аё-сезимин, руханий маданиятын ъст\рът.

Изилдън\н теориялык жана практикалык мааниси. Илимий иштин теориялык мааниси адабий сын илиминин социофилософиялык бытиесин изилдъ жана тереёдет\\дъ турат. Диссертациялык иштин негизги теориялык-методологиялык жоболору, изилдън\н натыйжасында алынган жыйынтыктар мындан ары да сын илиминин спецификалык ъзгъчъл\ктър\н иликтъ ишинде кенири колдонууга болот.

Илимий иштин материалдарын, анын теориялык жоболорун жана методологиялык жыйынтыктарын жогорку окуу жайларындагы аспиранттарга жана студенттерге философия тарыхы, эстетика, маданият философиясы, маданият таануу, адабият таануу сабактарына байланыштуу лекцияларды, семинарларды даярдоого болмокчу.

Изден\\н\н жеке салымы. Кыргыз адабий сынын алгачкылардын болуп эстетико-философиялык талдоонун негизинде келип чыккан илимий жыйынтыктары адабий сындын ън\г\ш\н изилдъдъ кошкон изилдъч\н\н жеке салымы болуп эсептелет.

Диссертациянын аппробацияланышы. Изилдън\н негизги жоболору жана чыгарылган жыйынтыктары «Гуманитарные проблемы современости» аттуу илимий-теориялык конференциянын (Бишкек 2007, 2011, 2012, 2013 жж.), «Тарыхтын жана билим бер\\н\н философиясы: изден\\лър, проблемалар» деген илимий-практикалык конференцияда («Вестник» КУУ, 2007), «Современность: философские и правовые проблемы» аттуу илимий-теориялык конференциянын (2007), «Коомдук илимдердин ън\г\с\\н\н проблемалары: маселе, чеч\\, келечеги» аттуу илимий-практикалык конференциянын («Билим жана тарбия» Махмуд Кашгари атындагы Чыныш унив-ти, 2013) материалдарында чагылдырылды.

Изилдън\н жыйынтыгынын жарыяланышы.

Илимий изилдън\н натыйжасында 9 илимий макала чыгарылды, анын ичинен 1 макала Казахстандын «Поиск» журналында жарык кърд\.

Диссертациялык иштин структурасы. Иш кириш\\дън, эки бап, беш параграфтан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

pdfelement

Иштин негизги мазмуну

«Кириш\\дъ» теманын актуалдуулугу аныкталып, анын изилдъъ даражасы м\нъздълд\. Диссертациялык иштин максаты жана милдеттери коюлду, изилдъън\н илимий жаёылыгы кърсът\лд\, коргоого сунушталган сегизги жоболор берилди, иликтъън\н теориялык жана практикалык мааниси аныкталды.

«**Адабий сындын теориялык – методологиялык маселелеринин философиялык маёызы»** деген биринчи бапта сындын жаралуу тарыхы, теориялык-методологиялык аспектиси, табит категориясынын универсалдуу табияты анын калыптанышында сындын таасири сыяктуу проблемалар философиялык рефлексиянын деёгээлинде изилденди.

«**Адабий сындын ън\г\\с\н\н\ философиялык аспектиси» деп** аталган параграфта сын жанры къркъм аё сезимдин ъзгъчъ формасы катары адабияттын, искусствонун жана жалпы эле маданияттын ън\г\ш\ндъ маанил\\ экендиги илимий-теориялык нукта иликтенди.

Сын адабияттын ън\г\ш\н\н негизги атрибуту болуп келген. Сындын милдети учурдагы адабий процесстин ън\г\ш\н\н жалпы же жекече проблемаларын талдоого алат, ага баа берет. Ал белгил\\ бир доордогу адабий ън\г\шт\, тигил же бул жазуучунун чыгармачылык жолун же айрым бир конкретт\\ чыгарманы азыркы учурдун талабына ылайык талдоого алып, ага идеялык-эстетикалык жактан баа берип, ошол аркылуу учурдагы адабий кър\н\ш, процесс жън\ндъ концептуалдуу жана принципиалдуу пикирин билдире алат.

Сын коомдун маданий - эстетикалык деёгээлинин ъс\ш\ндъ т\здън-т\з таасир берип келгендиги мыйзамдуу кър\н\ш. Ошондой эле акын-жазуучулардын чыгармачылык потенциялынын артуусунда, жалпы эле окурман, кърърман журттун къркъм аё сезиминин ъс\ш\ндъ, б\т\ндъй коомдун аё сезиминин прогрессивд\\ ън\г\\с\ндъ чоё роль ойногон. Сын баалоочулук, информациялык функцияларды да аткарып, элдин рухий маданиятынын ъс\ш\нъ, табитинин калыптанышына жана эстетикалык аё сезимине чоё таасир берип турат. Негизи сын маалыматтык-информациялык м\нъзгъ ээ. Чыгарманы анализдъъ, анын идеялык-къркъмд\к маёызын, жалпы искусстводо алган ордун аныктоодо, жакшы же жаман чыгарма экендигин баалоо менен сын окурманга белгил\\ деёгээлде ***информация*** берет. Ошону менен бирге ал искусствонун къп т\рд\\ жактарын туура т\ш\н\\г\, кабылдоого, реципиенттин эстетикалык тандоосуна ишенимд\\ ориентир болуп берет. Сындын массалык маалымат каражаттары аркылуу чыгып турушунун негизги эки жакшы жагы бар: биринчиден, акын жазуучулардын чыгармачылыктарындагы кемчиликтерин жана жетишкендиктерин, ийгиликтерин кърсът\\ менен алардын къркъм-чыгармачылык потенциалын арттырууга, экинчиден, элди искусство чыгармаларын тандап окууга, жакшысын иргеп кър\\гъ тарбиялоо менен, алардын эстетикалык табиттеринин калыптанышына олуттуу ъбългъ т\зъ алат. Убагында В.

pdfelement

Г.Белинский таасын белгилегендей « сын – философиялык аё-сезим, искусство дагы сын дагы бир мезгилдин духунан чыккан, экъъ теё ъз доорунун аё-сезими» [Белинский В.Г. Собр.соч. в 2-томах. Т.1, ГИХЛ, М.,1959, -С.621]. Демек сын адабияттын коомдун аё-сезиминин ън\г\ш\ндъ маанил\\ орунга ээ. Дегеле орус адабиятынын тарыхы В.Г.Белинский, Герцен, Чернышевский, Добролюбов сыяктуу улуу сынчылар менен белгил\\. Х1Х кылымдын мындай алдынкы интеллигенциясы улуу адабиятты жана андан да кем эмес улуу адабий сынды жаратты. Алар искусствону, адабиятты коомдук-саясий процесстердин ън\г\ш\ менен бирдей карашкан. «Искусство подчинено… процессу исторического развития, и что искусство нашего времени есть выражение, осуществление в изящных образах современного сознания, современной думы, о значении и цели жизни, о путях человечества – о вечных истинах бытия» [Белинский В.Г. Собр. соч. в 2-томах.Т.1, ГИХЛ, М.,1959, -С.637]. Сын адабияттын гана ж\з\ болбостон саясий-социалдык, философиялык-нравалык, къркъм-эстетикалык проблемалардын синтетикалык т\рдъ камтыган жанр болгон. Орус адабий сыны ушунусу менен ъзгъчълън\п тургандыгы белгил\\.

Совет мейкиндигиндеги изилдъъч\лър сын жана адабият таануу илиминин ън\г\ш\ндъ зор эмгектери жасашкан. Сындын практикалык милдетери маан-маёызы тууралуу олуттуу изидъълър ж\рг\з\лд\. Андан тышкары сын къркъм чыгараманын т\пк\ маанисин, ички табиятын аё-сезимд\\ таанып бил\\ч\ жанр экендигин б.а. сындын гноселогиялык табияты тууралуу да къп эмгектер жазылды. Алсак, Б.Егоров «Критика имеет не только познавательное значение, она, являясь посредником между литературой и читателем, способна эмоционально-эстетически воздействовать на читетеля. В соединении с этим воздействием познавательное значение неизмеримо возрастает, и наоборот – невнимание к эстетической сущности критики снижает и ее идеологическо-позновательную ценность» [Егоров Б. О мастерстве литературной критики. – СП, 1980, -С.11] деп жазат.

Къпч\л\к изилдъъч\лър сынды илимий табияты тууралуу талашып келишкен. Алсак, А. В. Луначарскийдин ою боюнча сынчы « должен уметь передать то дрожание своих нервов, тот трепет своего сознания, который он получает от художественного произведения. Его критические статьи, его критические лекции должны превращаться в своеобразное художественное произведение» [Луначарский А. Русская литература. Избранные статьи. М., 1947, с.38.] десе, В.Милх «сын – илим, анткени аёдап билет жана таанууга жардам берет; ошондой эле сын – искусство, анткени образдуу» [Б.Егоров. О мастерстве литературной критики. Л. Сов. писатель, 1980, с.11] деп жазат. Чындыгында сын искусство менен илимдин тогошкон жеринен жаралат. Ал бир жагынан, иштелиши боюнча искусствонун талаптарына жооп берсе, экинчи жагынан аналитикалык ой ж\г\рт\\, теориялык-методологиялык принциптери менен илимдин талаптарына жооп берет. Ошондуктан сындын маданий-эстетикалык чъйръдъ алган орду ътъ манил\\.

«Сын - эстетикалык табиттин калыптанышынын негизги фактору» делген параграфта эстетика илиминде негизги категориялардын бири табиттин табият, анын ън\г\ш\ндъг\ сындын ролу кърсът\лгън. Француз эстетиги Шарль Баттенин сьз\ менен айта турган болсок «табиттин искусстводо болушу, илимде интеллектин болушундай эле маанил\\» нерсе. Интеллект чындыкты жалгандан ажыратуу болсо, табит жамандан жакшыны (искусстводогу) ажырата бил\\ жъндъмд\\л\г\, бирок ал ъз\нън ъз\ жаралбайт аны калыптандырып, ън\кт\р\п жана тарбиялоо зарыл. Табит ъз\н\н маёызы боюнча искусстводогу сулуулукту, кооздукту тааный бил\\, баалай бил\\. Бул феномен ар бир адамга табият тарабынан тигил же бул деёгээлде берилет, бирок ал ар кимде ар кандай даражада, ар кандай шаттарга жараша ън\гът. Демек эстетикалык табитти калыптандырууда къркъм сындын ролу абдан маанил\\. Элге канчалык къркъм-эстетикалык деёгээли жогору, мааниси тереё, сапаттуу продукция жеткирилсе коомчулуктун аё сезими, д\йнъ таанымы, жан д\йнъс\ да ошончолук бай жана кеёири болмокчу.

Эстетикалык табит бул – субъектин кандайдыр бир нерсеге болгон сезимдик реакциясы. И.Канттын сьз\ менен айтканда «табит бул - сулуулукту баалай бил\\ жъндъмд\\л\г\». Табит алгач «жагат - жакпайт», «сулуу – сулуу эмес» деген сыяктуу импульсивд\\ реакцияларда билинет. Ал адамдын кылган ишине жана сезимдерине, эмоционалдык реакцияларына, ошондой эле субъектин интеллектуалдуу ишмерд\\л\г\нъ, жашоосуна т\здън - т\з таасир этет. Ф.Шиллер белгилегендей « Табит – бул коомдо жана индивиде гармонияны жаратат»[1] [Краткий словарь по эстетике. М., 1983, - С.17.]. Табит маселесине кызыккан къптъгън философтор, эстетиктер бул категориянын ар тараптуу изилдъъгъ аракет жасашкан. Алардын къпч\л\г\н\н эмгектери, теориялык окуулары б\г\нк\ кундъ да актуалдуулугун жоготпой келет. Эстетиканын теориясынын ън\г\ш\ батыштын агартуучулары Руссо, Монтескье, Гельвеций, Дидро, Лессинг, Гердер, Смиттин ысымдары менен байланыштуу. Ошондой эле советтик окумуштуу эстетиктер Л.Коган, В.Скатерщиков, В. Салеев, Л. Маца, Л. Лукьянов, В. Разумный, В. Молчановалардын эмгектерин баса белгилеп айтпай кет\\гъ болбойт.

Эстетикалык табитке ээ адам айлана чъйрългъ, курчап турган д\йнъгъ, искусствого жана адамдарга кылган мамилесинде эстетиканын негизги делген сулуулук, кооздук, кътър\ёк\л\к, пастык, трагедиялуулук жана комедялуулук категорияларынын алкагында мамиле кылууга умтулат. Эстетикалык табит жеке адамдын же кандайдыр бир социалдык чъйрьдьг\ топтордун жана ошондой эле жалпы коомчулуктун эстетикалык тажрыйбаларынын жыйындысы. Коомдогу субъектилер дал ошол эстетикалык тажрыйбаларга таянуу менен искусствонун сулуулугун, кооздугун барктайт, эстетикалык баасын аныктайт, ага эё жънъкъй сезимдик –эмприкалык деёгээлдеги пикирден баштап, татаал, далилд\\ аргументтештирилген сынды айта алат. Эстетикалык тажрыйба ътъ зарыл нерсе. Муну турмуштагы эё жънъкъй мисалдар аркылуу эле кърсът\\гъ болот.

---

pdfelement

Театрга барбаган адам театралдык искусствонун баркын т\ш\нбъйт, колуна китеп алып окубаган адамдын жан д\йнъс\ жарды, сезими туюк болот. Убагында К.Маркс «Эгер сен искусстводон рахат алгыё келсе, искусство жагынан сабаттуу болушуё зарыл» деген [Б.Лукьянов, Методологические проблемы художественной критики. М.:Наука,1980,с12]. Ч.Айтматов убагында К.Акматовдун «Архат» романы тууралуу «бул романды кабыл алуу \ч\н чоё даярдык керек» деп айткан [«Эркин Тоо»,2014, 18-март] б.а. чыгарманы, искусствонун тереё сырын т\ш\н\\ \ч\н адамда тээ кичинесинен жыйнап келеткан руханий къръёгъ, дъълът болушу абзел. Ошондо гана чыгарманын татаал сюжетин, идеясын т\ш\н\\гъ болот.
Мындай жагдайда сынын илиминин мааниси зор. Сын карапайым окурманга кайсыл жакшы, кайсы жаман же ортосар чыгарма экендигин кърсът\п бере алат, билимин тереёдетип, эстетикалык табитин тарбиялайт. Ошону менен бирге жазуучунун дагы чыгармачыл эрудициясын ъс\ш\нъ жардамчы боло алат. Демек сын окурмандын да жана жазуучулардын да искусствону тура баалай бил\\гъ, чыгармачылыктын бийик \лг\лър\нъ жет\\гъ жардамчы болоп келген. Жакшы табит – бул искусствону сез\\, т\ш\н\\ жана баа бер\\ м\мк\нч\л\г\.

Ал эми сынчынын эстетикалык табитинин болушу законченемд\\ кър\н\ш. Ал искусствонун мыкты теоретиги жана аналитиги болуу менен бирге жандуу туюму, табити мыкты болушу зарыл. Ошондо гана автордун берейин деген оюн андан жакшы т\ш\нът. Анткени автор эмоциянын, сезимдин толкунунда болот. Ал эми сынчы гана сезим менен акылды туура калчап, чыгарманын тереё сырларын ачып, ага баа бере алат. Демек сынчы автордун жана чыгарманын тагдырын, келечегин аныктайт. Бул сынчыдан чоё жоопкерчиликти талап кылат, сын дилетанттыкты кечирбейт.

«Кыргыз адабий сынынын ън\г\ш\н\н генезиси жана эволюциясы философиялык ъё\ттън» деген экинчи **бапта** аё сезимдин ъзгъчъ формасы катары сындын жаралуу тарыхы жана анын кыргыз коомунун калыптанышында, кържъм-эстетикалык аё сезимдин ън\г\ш\ндъ ээлеген орду, сулуулукту коздукту баалай бил\\ системасында сындын тийгизген таасири аныкталат. Ошону менен бирге ааламдаштыруу шартындагы маданий процесстердин трансформацияланышы, массалык маданияттын онтологиялык маёызына анализ берилди.

«**Кыргыз адабий сынынын тарыхый эпистамологиялык динамикасы»** деп аталган параграфта сын илиминин жаралуу жана калаптануу жолу изилденди. Ар бир улуттун ъз\н\н басып ъткън тарыхый, маданий жолу бар. Маданий-цивилизациялык ън\г\\н\н контекстинде адамдар ъздър\н\н курчап турган объективд\\ д\йнън\ аёдоого аракет жасашып, мифологияны, диндин алгачкы формаларын жана кържъм аё сезимдин ън\г\ш\н айгенелеген фольклордук салтын жаратары акыйкат. Ушул ъё\ттъ кыргыз фольклору д\йнъ элдеринде теёдеши жок бай кържъм тажрыйба. Фольклор – бул калк тарабынан иштелип чыгып, карт тарыхты ичине камтыган, улуттук, этностук аё сезимди, д\йнъ таанымды, кържъм-

эстетикалык баалоолорун чагылдырган коллективд\\ ишмерд\\л\к. Фольклордук чыгармаларда коомдук-практикалык турмуштун бардык этикалык-гуманистик, социалдык-маданий, кърkъм-эстетикалык сферасы чагылдырылган. Ошондой эле кърkъм чыгармачылыктагы сулуулукту коздукту баалай бил\\гъ \йръткън сынчылдык идеялар ън\ккънд\г\ белгил\\ .

Эстетикалык аё сезимдин дифференцацияланышы менен сынчылдык ънър коомдун турмушунда абдан маанил\\ ролго ээ боло баштады. Алгач сындын элементтери макал - лакаптарда, санаттарда, чечен създърдъ, афоризмдерде жашаган. Коомдогу моралдык, социалдык-маданий кър\н\штър жана албетте, кърkъм чыгармачылыктын бардык т\рлър\ сындын объектиси болгон. «Съз - элдин кенчи, чъп – жердин кенчи», «Кеп жакшысын кулак билет, кыз жакшысын ынак билет», «Адамдын тизгини – акыл», «Акыл – элден чыккан байлык», «Кър аткандан мерген болбойт, кър с\йлъгъндън чечен болбойт» деген макалдар буга к\бъ. Белгил\\ изилдъъч\ И. Гуторовдун пикиринде «Адабият таануунун башаттары байыркы доорлордун тереёинде жатат, элдик-поэтикалык чыгармалардын алгачкы формалары къз жарганда эле алар жън\ндъ алгачкы баалар, ой ж\г\рт\\лър, аларды колдонуу тууралуу ой пикирлер кошо жаралган» [Цит.алынды: К.Байжигитов Башталуу. Б., 2007,- 9б.]. Демек кърkъм чыгармаларга сын айтуу, ага баа бер\\ тажрыйбасы алгач турмуштук практикалык зарылчылыктардын негизинде келип чыгып, эмприкалык деёгээлде болгон. Социалдык-маданий турмуштун тигил же бул кър\н\ш\ элдин купулуна толгон же текерисинче сынга кабылган, б.а. примитивд\\ деёгээлде болсо дагы сындын элементтери жаралган.

Бул феномендин ън\г\ш\ цивилизациялык мейкиндик жана социалдык убакыттын контексинде караганыбызда, сын феномени 19-кылымда акындар поэзиясынын доорунда прогрессивд\\ ън\г\\гъ ээ болгонуна к\бъ болобуз. Мурда сынчылдык идеялардын жаратуучусу жалпы коллектив, б.а. автору белгисиз болсо, ън\г\\н\н бул этабында автору конкретт\\ адам болду. Поэтикалык чыгармага жана алардын жаратуучуларына баа берип, объективд\\ пикир т\з\\ч\лър – тъкмъ акындар эле. Демек коллективд\\ ой ж\г\рт\\дън индивидуалдуу ой ж\г\рт\\ формасына ътт\. Тъкмъ акындар бири-биринин чыгармачылык масштабына, дараметине, талантына жараша баа берип, сын айтышкан. Ошол эле мезгилде ар бири ъз\лър\н\н акындык потенциалын, кърkъм-эстетикалык ресурсун кърсътъ алышкан. Чыныгы акын кандай болуш керек деген талап-принцип коюлган. Акындык чыгармачылыкка коюлган милдет чынында ътъ бийик, олутту жана орундуу болгон. «Анык нуска акындан, Ааламга кетч\ кеп калат» деп Арстанбек белгилегендей, ъздър\ жаактууга жай бербеген акындар Токтогул, Калык, Эшманбет, Барпылар кийинки муундагы акындарды да ушундай улуу чыгармачылык максатка чакырып, жогорку чыгармачылык сапатты к\т\шкън, алардын талантын, кърkъмд\к потенциалын баалап, сындын элегинен ъткър\п турушкан. Замандаш ырчы-сынчылар бири-биринин талантына, поэтикалык чеберчилигине, кърkъм-эстетикалык даярдыгына, акындык ой-чабытына

pdfelement

жана мындан аркы чыгармачылык перспективаларына принципиалдуу баалоого акындардын эстетикалык-сынчылдык кудурети толук жеткен.

Тъкмъ акындар рухий эстетикалык маданиятыбыздын жогорулашына гана салым кошпостон, элдик эстетикалык сынчыл ойлордун ън\г\ш\ндъ да зор роль ойноду. Бул этапта сын абстракту теориялык жалпылоо, категория формасында болбогону менен, **оозеки поэтикалык баяндоо** жолу менен ън\ккън. Ошентип акындар бир эле кезекте сынчынын милдетин да аткарышкан.

Эгер кыргыз маданиятынын тарыхына кайрыла турган болсок, ъз мезгилинде кандай гана талант чыкпасын, кържъм аё сезимдин кандай гана бийик кър\н\штър\ жаралбасын, дидактикалык кържъм туундулардан баштап акындар поэзиясына чейинки жолдо алга жылып, алар элдин къё\л\нъ т\шпъй, объективд\\, туруктуу баасын албай, аткарган милдети аныкталбай калган учуру болгон эмес. Элдик сын-баада жаёылбай айтылган тактык, кылымдар сыноосу менен далилденген туруктуу чындык жатат.

Сындын ън\г\\с\ндъ дагы бир маанил\\ этап - жазгыч акындардын тарыхый аренга келиши. Ал Молдо Кылыч, Молдо Нияз, Алдаш Молдонун ысымдары менен байланыштуу. Чыгармаларын кагаз бетине т\ш\р\\ менен кържъм чыгармачылыктын жаёы индивидуалдуу этабын баштап беришти. Адабиятчы К.Байжигитовдун пикиринде: «адабий текстке, чыгармага сабаттуу мамиленин жънгъ салына башташы сынчыл ой-пикирдин, къз караштын ърч\ш\ндъг\ маанил\\ кубулуштардан болду. Кол жазма адабиятында текстке чыгармачыл мамиле кылууну, башкача айтканда аны оёдоонун зарыл бологон редакциялоооолор, толуктоолор менен кошумчаларды ж\рг\з\\н\н м\мк\нч\л\ктър\ жатат» [Байжигитов К. Башталуу.Б., 2007, 47б]. Жазгыч акындар чыгармачылыктын жазуу формасын башташган, демек текст менен иштъъ этабы жанданды. Текстке тийишт\\ оёдоолор, редакциялоолордун ж\рг\з\л\ш\ бул - кържъм сындын башталышы болду.

«Совет доорундагы адабий сындын социалдык философиялык маёызы» деген параграфта ъткън кылымдын 50-жылдарынан 80-жылдардын акырына чейинки мезгилдеги профессионал сындын коомдук аё-сезимдин формасы катары калыптанышы жана кър\н\кт\\ сынчылардын чеберчиликтери улуттук адабияттын жана адабий процессти ън\кт\р\\дъг\ ролу каралды.

Улуттук адабият совет доорундагы Борбордук Азия мейкиндигиндеги башка улуттардын адабиятынын ашса-ашып, бирок кем калышпай ън\г\п жатты. Ал жергиликт\\ гана калктын соцалдык-маданий, эстетикалык муктаждыктарын канаатандарбастан, советтик республикаларга да, ал тургай чет мамлекеттерге чейин белгил\\ болгон. Адабияттын бардык жанрлары ън\кт\. Демек профессионал сындын жана адистештирилген сынчылардын келиши бул тарыхый зарылчылык эле. 50-60-жылдарда профессионал сынчылардын плеядасы пайда болду. Алардын катарында: А.Салиев, К.Укаев, К.Асаналиев, Ш./мъталиев, Б.Керимжанова, М.Борбугулов, К.Бобулов, Т.Аскаров, Б.Маленов, К.Рысалив, К.Артыкбаев, кийинчерек А.Эркебаев, К.Байжигитов, К.Даутов ж.б. кирген. Аталган сынчылардын

pdfelement

чыгармачылыгынын оригиналдуулугу, индивидуалдуулугу, изилдъълър\н\н тематикасынын масштабынын жана диапозонун кеёирилиги улуттук сын жанрын жана илиминин жигерд\\ ън\г\ш\н шарттады.

Сынчынын адабий процесстеги орду абдан жоопкерчиликт\\. Ал чыгарманын жана анын авторунун тагдырын чечип жаткандыктан, жазуучунун алдында нравалык жактан жоопкерчилигин сезе билиши керек. Анткени сынчы ъё тааныштыкка салбаган принципиалдуу, адилетт\\ болушу зарыл. Авторду башынан аягына чейин мактаган апплогетивд\\, комплементардык же болбосо, жалаё кемчилдик издеген бир жактуулукту къздъгън субъективд\\ болбошу керек. Убагында М.Шолохов «мындай сын менен биз окурмандарды да жазуучуну да бузабыз» деген. В. Белинский д\йнъгъ Н. Гоголду таанытканы менен таланттуу акын Евгений Боратынский тууралуу терс пикир айткандыгы \ч\н акын къпкъ чейин элге чыга алдай калган экен. Ошондуктан сынчылдык кесип нравалык жоопкерчиликти ж\ктъйт. Сында делитанттуулукка жана субъективд\\л\ккъ жол берилбеши керек. Белгил\\ болгондой сынды бары эле туура кабыл ала бербейт, къб\нъ жакпайт, андыктан бул абдан таатал кесип. Ошону менен бирге К.Асаналиев белгилегендей «сынчылдык – сейрек кездеш\\ч\ талант да». Ъз\ да бул ънърд\ бийик тутуп, берилип кызмат кылган кър\н\кт\\ сынчы эле. Ал профессионал сынга жана сынчыга карата бир нече талаптарды койгон. Алардын негизд\\лър\н келтирели: сын адилетт\\, принципиалдуу болушу милдет, комплиментардуу, тенденциялуу сын адабий атмосфераны бузат. Ал эми сынчынын жазуу стили, манерасы жана съз менен иштъъ маданияты болушу зарыл; сын макалага б\ткън бир чыгарма катары мамиле кылуу, б.а. коюлган темасынын баштап композициялык курулушуна чейин тереё толгонуп ойлонуу керек; ошондой эле сынчы чыгармачылык эрудициясы, эстетикалык табити боюнча жазуучудан артта калбашы керек, теё тайлаш ж\р\ш\ керек экен[Асаналиев К. Доор менен бирге. Ф.: Кыргызстан, 1981.].

Кыргыз сынчылары да м\мк\н болушунча бул принциптердин алкагында иштъъгъ аракет жасашты. Алар периодикалык басылмалар аркылуу ъз доорунун маданиятынын ън\г\ш\ндъ активд\\ таасир тийгизип турушту. Ошондой эле къркъм-эстетикалык критерийлерге ылайык баа бер\\н\н системасын т\зъ алышты.

Жогорудагыларга таянуу менен мындайча жыйынтык чыгарууга болот: профессионал сынчынын биринчиден, адабий билими болушу керек, кеп филологиялык билим же диплом жън\ндъ гана болуп жаткан жок, жалпы адабий процессти тереё ъздъшт\р\\дъ. Экинчиден, эстетикалык мыкты табитке ээ болуу, ошондо гана къркъм баалуулугу жогору чыгарманы башкалардан айрымалап, баркын баалай алмакчы. /ч\нч\дън, принципиалдуу жана табиятынын мыкты аналитик болушу зарыл. Дегеле эё башкысы сынчы къркъм текст менен иштъъс\ милдет, анын къркъм-эстетикалык баалуулугун жалпы искусствонун контекстинде карай билиши керек. Кыргыз сынчылары теориялык - методологиялык билими жетишт\\, жеке илимий концепциясы

бар, оригиналдуу жана индивидуалдуу ой ж\г\рт\\ м\мк\нч\л\г\ бар адистер экендигин далилдей алышты. Алар адабияттын баардык проблемаларын ар тараптуу иликтеп улуттук адабиятты, жалпы маданияттын ън\г\\с\нъ зор салым кошту.

«Ааламдашуу шартында адабий процесстердин аксиологиялык мааниси» параграфында ааламдашуунун маани-маёызы жана анын шартындагы маданият жана адабиятта болуп жаткан интеграциялык процесстердин татаал табияты изилденди. Ааламдашуу процесси б\тк\л адамзатты б\т\н нерсе катары экономикалык, саясий жана маданий жактан бириктирип жана унификациялоочу касиетке ээ экендиги илимий-теориялык жана практикалык ъё\ттъ каралды.

Соёку жылдарда ж\р\п жаткан интеграциялык процесстер адабиятка жана маданияттын ън\г\ш\нъ ъз таасирин тийгизип жатат. Мурдагы салттуу къркъм баалулуктар ъз актуалдуулгун жоготуп ордуна жаёы маданият, жаёы баалуулуктар жайылууда. Массалык маданият искусствонун бардык жанрларына кеёири таркалып жатат. Телевидение менен Интернеттин ън\г\ш\ интеграциялык процессти тездетип, улуттар аралык маданий карым катыш к\чъд\. Бир улуттун маданий жетишекендиктери башка улуттарга тез тарап, ал жетишкендик жалпы адамзаттык м\нъзгъ ээ болууда. Мындай унификациялашуунун жакшы жактары бар алсак, ал мамлекеттердин илимий же маданий жетишкендиктеринин прогерссивд\\ жактарын алууга жана \йрън\\гъ болот. Бирок массалык маданияттын ън\г\ш\ менен адабияттын орду арткы планга жылууда. Маданият къё\л ачуунун гана куралы болуп бараткандай таасир калтырууда. Совет мезгилинде адабияттын саясий - идеалогоиялык, маданий орду абдан манил\\ болгон. Ар бир жаралган жаёы къркъм чыгарма коомчулук тарабынан кабыл алынып, сынчылардын кызуу талкуусуна кабылып, тийишт\\ баа берилип турган.

Азыр болсо адабиятта жеёил желпи бульвардык чтиволор, адамга эрмек болууга гана арналган эстеткалык таасирд\\л\г\, къркъмд\к сапаты тъмън адабият популярдуу болууда. Классикага айланган чыгармаларды с\й\\ч\лър аз сандагы адамдар окуп калды, ал эми калганы массалык маданияттын продукцияларын кабыл алууда. Натыйжада маданиятта **элитардык** жана **массалык** деген ажырым б\г\нк\ к\ндъ абдан интенсивд\\ темп менен ж\р\\дъ. Мындай кър\н\штър кыргыз маданият айдыёыда да орун алган. Мурдагы чыгармаларда бийик идея, адамзаттык баалуулуктар \ч\н к\ръш ар тараптан чагылдырылып, алардын тарбиялык мааниси да зор эле. Азыркы ъткъъл мезгилде адабиятта эстетикалык принциптер жана баалуулуктар ъзгърд\. Алсак азыркы чыгармалардын теметикасы майдаланды, эстетикалык мажестик байкалат. Авторлор кызыктуу окуя кубалап, жасалма коздук издешет, ал чыгарманын аталышынан эле кър\н\п турат, мисалы, А.Шаршен кызынын «К\к\к эне же сойкунун тагдыры», Н.Калмамбетованын «Ъгъй кыз», «Кайнатанын каргышы», К.Сълпиевдин «Мыкаачы кыз» ж.б. чыгармаларды алууга болот. Алар кооз иллюстрация менен кошотолуп, чакан кълъмдъ чыгарылап, окууга жеёил. Бирок мындай адабият иргелип

pdfelement

мезгилдин сыноосуна туруштук бере албайт, бул ъткъл мезгилдин продукциясы. Убакыттын ът\ш\ менен мындай чыгармалар иргелип чыныгы искусство гана калат деген тереё ишенимдебиз.

Азыркы адабиятта мурда даап айта албаган проблемалар: мистика, детектив, порнография, криминал къркъмдъл\п жазыла баштады. Азыркы адабитта тенденцияга айланып бара жаткан дагы бир тема - тарыхка кайрылуу. Ж.Токтоналив «Хан Ормон», «Баатыр Шабдан», Ж.Эгенбердиев «Канат хан», К.Бакиев «Дариялар жайыкта кошулушат», Э.Турсунов «Балбай», «Боронбай» сыяктуу романдарды атоого болот. Аталган чыгармалардын негизги сюжетин санжыралык материалдар т\згън жана ар ким ъз уруусунун баатырларын, манаптарын идеялизациялап жаткандай. «Тарыхый саналган айрым романдардын адабий процесстеги орду окурмандарды улуттук намыс, биримд\\л\ккъ тарбиялоонун ордуна уруулук намыскъйл\ккъ, манчыркоого чакырык бергендигинде» [Жумаев М. Ъткъл мезгилдин адабий процестеги кыргыз прозасынын тенденциялары. доктор. дисс. авторефераты. – Бишкек.2014.- 24б.].

Сын болсо мурдагы совет мезгилиндегидей иштей албай калды. Ал эми азыр болсо сын ъз\н\н функционалдык милдеттерин мурдагыдай толук аткара албай калы. Эстетикалык жана идеялык критерийлердин жоктугунан баалоо процесси да ъзгър\\дъ. Мурдагыдай адабий - маданий турмушту чагылдырган газета журналдар чыгарылбай калды, натыйжада сын ъз\н\н окурман журтчулугунан, аудиториясынан айрылды.

Бирок ошентсе да, постсоветтик мезгилдеги адабият жана адабий процесс токтоп калды деп айтууга да болбойт. «Адабий Ала-Тоо», «Адабий гезит», «Кыргызстан маданияты» сыяктуу газета-журналдарда адабиятыбыздын азыркы абалы тууралуу сын макалалар жарыяланып, коомчулуктун къё\л\н буру аракетин ж\р\п келди. Буга мисал катары К.Асаналиев, С.Кармышаков, А.Эркебаев, А.Садыков, А.Акматалиев сыяктуу залкар адабиятчы, сынчылардын акыркы жылдарда жазылган макалаларын айтууга болот.

Ъзгъчъ белгил\\ адабиятчылар тарабынан фунадменталдуу тъмънк\ эмгектерди атоого болот: А.Акматалиевдин редакторлугу менен «Кыргыз адабиятынын тарыхы» (7 том), «Азыркы кыргыз адабияты» (2 том), К.Артыкбаевдин «XX кылымдагы кыргыз адабияты», К.Даутов «Адабий сын кантип жаралган» (1-2 китеп), А.Садыковдун «Кыргыз залкарлары» (5 том). Бул эмгектер адабият таануу илиминин ън\г\ш\нъ чоё салым кошо алат.

Корутундуда изилдъън\н негизги натыйжасында тъмънк\дъй жыйынтыктар чыгарылды:

1. Сын жанры кържъм аё сезимдин формасы катары искусствонун жана жалпы эле маданияттын ън\г\ш\ндъ маанил\\ роль ойногон. Сын прогрессивд\\ искусствонун ън\г\ш\н\н негизги атрибуту болуп келген. Адабий сындын милдети учурдагы адабий процесстин ън\г\ш\н\н жалпы же жекече

pdfelement

проблемаларын талдоого алат, ага баа берет. Белгил\\ бир доордогу адабий ън\г\шт\, жекече бир жазуучнун чыгармачылык жолун же айрым бир конкрет\\ чыгарманы азыркы учурдун талабына ылайык талдоого алып, ага идеялык-эстетикалык жактан баа берип, ошол аркылуу учурдагы адабий ъпикирин билдире алат. Адабий сын В. Г.Белинскийдин съз\ менен айтканда «кыймылдагы эстетика». Сын коомдун маданий - эстетикалык деёгээлинин ъс\ш\ндъ т\здън-т\з таасир берип келген. Ошондой эле акын жазуучулардын чыгармачылык потенциялынын артуусунда жана жалпы эле окурман кърърман журттун, демек, коомдун керкъм аё сезиминин ъс\ш\ндъ чоё роль ойнойт.

2. Табит категориясы эстетика илиминде негизги категориялардын бири. Эстетикалык табиттин болушу абдан маанил\\, бирок ал ъз\нън ъз\ жаралбайт аны калыптандырып жана тарбиялоо зарыл. Анткени ал искусстводогу сулуулукту, коздукту тааный бил\\, баалай бил\\ жъндъмд\\л\г\. Ал ар бир адамга табият тарабынан тигил же бул деёгээлде берилет, бирок ар кимде ар кандай деёгээлде, ар кандай шаттарга жараша ън\гът. Демек эстетикалык табитти калыптандырууда къркъм сындын ролу абдан маанил\\. Элге канчалык къркъм-эстетикалык деёгээли жогору, мааниси тереё, сапаттуу къркъм продукция жеткирилсе коомчулуктун аё сезими, д\йнъ таанымы, жан д\йнъс\ да ошончолук бай жана кеёири болмокчу. Демек объективд\\ сындын милдети коомдун къркъм-эстетикалык табитинин жаралышына, улуттун маданиятынын жогорулашына т\здън-т\з таасир бере алат. Ошондо гана коомчулук чыныгы сулуулукту т\ш\н\п жана баалай бил\\гъ м\мк\нъ ээ болуп, анык искусствону «суррогат», «кич» чыгармалардан айрымалоого \йрънмъкч\.

3. Улуттун къркъм-эстетикалык аё сезиминин, маданиятынын ън\г\ш\ коомдун тарыхый ън\г\ш\нъ дайыма къз каранды. Къркъм аё сезимдин спецификалуу бир формасы катары сын алгач оозеки формада жаралып, улуттун даанышмандыгын чагылдырган чечен създърдъ, афоризмдерде берилип жакшыны жамандан, пастыкты бийиктикттен ажырата билген, сулуулукту баалай билген эл экендигибизди айгенелеп турат. Алгач сын турмуштук - эмпирикалык формада жаралып, элдин жашоо турмушу менен тыгыз байланышта ън\ккън. Сын аркылуу элибиздин къркъм эстетикалык аё сезими жана къркъмд\кт\, асылдыкты баалай бил\\ жъндъмд\\л\г\ чагылдырылат. Кийин бул жъндъмд\\л\к акындар поэзиясында дагы тереё ъздъшт\р\лд\. Тъкмъ акындар феноменалдуу таланттын ээси гана болбостон, элдин къркъм аё сезиминин ън\г\ш\ндъ зор роль ойногон. Акындар бири-биринин чыгармачылык дараметине талантына баа бер\\ же сын айтуу менен чыгармачылык потенциалынын ъст\р\шкън жана угарман журтчулуктун, элдин эстетикалык табитинин калыптанышына таасир берген. Демек акындар сындын жаралышына белгил\\ деёгээлде салым кошуп, анын ън\г\\ логикасындагы манил\\ тарыхий этап болуп калды.

4. Советтик мейкиндикте республикабызда болуп кърбъгъндъй тездик менен урбанизацияланышуу, индустрияланышуу процесси ж\рд\. Натыйжада

pdfelement

улуттун социалдык-экономикалык, маданий-руханий абалы кыйла жакшырды. Илим жана техниканын интенцивд\\ ън\г\ш\нън улуттук интеллигенция калыптанып, адабият маданият ън\кт\. Демек профессионал сынга болгон муктаждык жаралды. Белгил\\ болгондой сын жаралуу \ч\н жакшы адабият керек. Улуттук адабият совет мейкиндигиндеги башка улуттардын адабиятынын кем калышпай ън\г\п жатты. Адабияттын бардык жанрлары ън\г\п, ъзгъчъ проза жанры жергиликт\\ аймактан чыгып, союздук аренага чыга алды. Демек профессионал сындын жана адистештирилген сынчылардын келишине тарыхый зарылчылык жаралды. Жыйрманчы кылымдын 50-60-жылдарныда профессионал сынчылардын б\т\ндъй бир плеядасы адабий майданга келди. Алар улуттук сын илимин макала, рецензия, полемика, обзордук макала сыяктуу жанрларын ън\кт\р\шт\. Сын кыргыз адабиятындагы бардык актуалдуу проблемаларды изилдъгъ аракет жасады. Натыйжада профессионалдык жатан такшалып, теориялык-методологиялык инструменти жетишт\\ илимдин деёгелине жетишти.

5. Интеграциялык процесстер адабиятка жана маданияттын ън\г\ш\нъ ъз таасирин тийгизип жатат. Мурдагы къркъм баалулуктар ъз актуалдуулгун жоготуп, ордуна жаёы маданият, жаёы баалуулуктар жайылууда. Совет доорунда сын ъз доорунун маданиятынын ън\г\ш\ндъ активд\\ роль ойногон, къркъм-эстетикалык критерийлерге ылайык баа бер\\н\н системасын т\з\шкън, сындын орду ал аткарган милдеттер абдан орчунду болгон. Ал эми азыр болсо сын ъз\н\н функцианалдык милдеттерин аткара албай калды. Эстетикалык жана идеялык критерийлердин башаламандыгы баалоо процессине жана сын проблемасына таасирин тийгиз\\дъ. Мурдагыдай адабий - маданий турмушту чагылдырган газета журналдар чыгарылбай калды, натыйжада сын ъз\н\н окурман журтчулугунан, аудиториясынын айрылды. Сын илим катары жогорку окуу жайларында окутулуп, академиялык изилдъъ калды.

Диссертациянын мазмуну тъмънк\ эмгектерде чагылдырылды:

pdfelement

1. Жунушова Г.М. «Элдик эстетикалык ойлор жана адабий сын» [текст] / Г.М. Жунушова // Гуманитарные проблемы современности. Бишкек, 2007.Выпуск 8. -10-15-б.
2. Жунушова Г.М. «Сын жана көркөм аё сезим» [текст] / Г.М. Жунушова. // Современность: философские и правовые проблемы. Бишкек, 2007г.-19-21-б.
3. Жунушова Г.М. «Адабий сындын эволюциялык ън\г\\с\ философиялык ъё\ттън» [текст] / Г.М. Жунушова // «Вестник» КНУ им. Ж.Баласагына. 2007. Выпуск 1. -37-39-б.
4. Жунушова Г.М. «Кыргыз элинин рухий маданиятынын ън\г\ш\ндъ көркөм сындын орду» [текст] / Г.М. Жунушова // Гуманитарные проблемы современности. Бишкек, 2011.Выпуск 14. -55-60-б.
5. Жунушова Г.М. «Көркөм табит маселесине карата», [текст] / Г.М. Жунушова // Гуманитарные проблемы современности. Бишкек. -2012. Выпуск 15. -23-27-б.
6. Жунушова Г.М. «Сындын теориялык-методологиялык аспектисине философиялык анализ» [текст] / Г.М. Жунушова // «Вестник» ИФи ППИ НАН КР, 2012. -№2. -91-96-б.
7. Жунушова Г.М. «Влияние художественной критики на развитие эстетического вкуса» [текст] / Г.М. Жунушова // Алмата: Поиск. -2013.-№3.-43-46-б.
8. Жунушова Г.М «Художественная критика как фактор развития эстетического вкуса» [текст] / Г.М. Жунушова // Гуманитарные проблемы современности. Бишкек.2013.Выпуск17. -296-300-б.

9. Жунушова Г.М «Ааламдашуу процессинин көркөм маданиятка тийгизген таасири». («Билим жана тарбия» Махмуд Кашгари атындагы Чыныш унив-ти, 2013)./ Г.М. Жунушова // Бишкек, 2013.-126-130-б.

pdfelement

Жунушова Гулкайыр Мырзабекованын философия илимдеринин кандидаты окумштуулук даражасын изденип алуу \ч\н 09.00.11 - социалдык философия адаистиги боюнча жазылган «Кыргыз адабий сынын ън\г\ш\нъ философиялык – эстетиткалык анализ» аттуу темадагы диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Чеч\\ч\ създър: сын, сындын ън\г\ш\, сындын бытиеси, эстетикалык табит, фольклордук маданият, адабий процесс, ааламдашуу, массалык маданият.

Диссертациялык иштин объектиси болуп кыргыз адабий сынынын эволюциялык табияты. Ал эми **предмети** сындын гноселогиялык, аксиологиялык жана эстетикалык ъзгъчъл\ктър\ болмокчу.

Изилдъън\н максаты жана милдеттери. Кыргыз адабий сынын динамикасы, анын къркъм маданияттын системасындагы аксиологиялык мааниси, аткарган функциясы жана эстетикалык табитти калыптандыруу жана ън\к\т\р\\дъ сындын тийгизген таасирин концептуалдуу талдоо диссертациялык иштин негизги максаты болуп саналат.

Изилдъън\н ыкмалары: Илимий таанып бил\\н\н формалык-логикалык, системдик, салыштыруу, цивилизациялык-таануучулук, абстрактуулуктан конкрет\\л\ккъ ът\\, тарыхыйлуулук методдору колдонулду. Изилдъдъ сындын генезиси жана эволюциялык табиятын изилдеген чет ълкъл\к, ошондой эле ата мекендик окумуштуулардын философиялык, адабият таанучулук, маданият таануучулук эмгектери пайдаланылды. **Изилдъън\н теориялык мааниси**: Илимий иштин теориялык мааниси адабий сын илиминин социофилософиялык бытиесин изилдъъ жана тереёдет\\дъ турат. Диссертациялык иштин негизги теориялык-методологиялык жоболору, изилдъън\н натыйжасында алынган жыйынтыктар мындан ары да сын илиминин спецификалык ъзгъчъл\ктър\н иликтъъ ишинде кенири колдонууга болот.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаёылыгы. Кыргыз адабий сынын алгачкылардын болуп эстетико-философиялык талдоонун негизинде келип чыккан илимий жыйынтыктары адабий сындын ън\г\ш\н изилдъъдъ кошкон изилдъъч\н\н жеке салымы болуп эсептелет. **Колдонуу боюнча сунуштар.** Диссертациянын материалдарын, теориялык методологиялык принциптерин, жыйынтыктарын социалдык философия, философиянын тарыхы, таданият таануу, адабият таануу боюнча курстарды даярдоодо пайдаланууга болот.

Колдонуучу тармактар. Изилдъдъ иштелип чыккан критерийлер жогорку окуу жайлардын студенттеринин эстетикалык, философиялык аё-сезимин калыптандырууга багытталган программаларды т\з\\гъ негиз катары кызмат

РЕЗЮМЕ

Диссертации Жунушовой Гулкайыр Мырзабековны на тему: «Философско-эстетический анализ развития кыргызской литературной критики», представленной на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – социальная философия

pdfelement

Ключевые слова: критика, развитие критики, бытие критики, эстетический вкус, фольклор, акынская поэзия, литературный процесс, глобализация, массовая ткультура.

Объект исследования выступает эволюционная сушность кыргызской литературной критики. **Предметом же исследования является** гноселогические, аксиологические и эстетические особенности литературной критики.

Основной целью диссертации является социально-философский анализ развитие кыргызской литературной критики.

Методы исследования: В процесс исследования были использованы , исторический, логический, системный, сравнительно-сопостовительный, цивилизационно- культурологические методы.

В исследовании использовались труды, идеи представителей зарубежной и отечественной философской, литературоведческой, эстетической мысли по проблемам художественной критки, а также проблемам эстетического вкуса.

Теоритеческая значимасть исследования состоит в углублении и расширении знаний теоретического значения литературной критики в исследовании его социально-философского бытия. Теоретико-методологические принципы, выводы и результаты могут быть в дальнейшем использованы при исследовании специфических особенностей науки критики.

Полученные результаты и новизна. Основные научные положения и результаты являются личным вкладом соискателя в исследовании развития кыргызской литературной критики с эстетическо-философской точки зрения.

Рекомендация по использованию. Выводы и результаты исследования можно использовать при создании специальных курсов по социальной философии, истории философии, культурологии, философии культуры, истории мировой культуры, литератроведении.

Область применения. Разработанные в исследовании уровни, критерии являются основой для создания программ по формированию философско-эстетического сознания студентов вузов**.**

pdfelement

Annotation

Djunushova Gulkaiyr